

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, Security Studies

URL of the journal / URL časopisu: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Jakub Švec
Article / Článok: Premeny chápania slobody vo filozofii Johna Rawlsa: od nedotknuteľnosti individua k filozofickému zdôvodneniu pozitívnej slobody
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2020.23.3.69-84>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

ŠVEC, J. 2020. Premeny chápania slobody vo filozofii Johna Rawlsa: od nedotknuteľnosti individua k filozofickému zdôvodneniu pozitívnej slobody. In *Politické Vedy*. [online]. Vol. 23, No. 3, 2020. ISSN 1335 – 2741, pp. 69-84. Available at: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2020.23.3.69-84>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu Politické vedy. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

PREMENY CHÁPANIA SLOBODY VO FILOZOFÍI JOHNA RAWLSA: OD NEDOTKNUTEĽNOSTI INDIVIDUÁ K FILOZOFICKÉMU ZDÔVODNENIU POZITÍVNEJ SLOBODY¹

THE TRANSFORMATION OF UNDERSTANDING FREEDOM IN JOHN RAWLS' PHILOSOPHY: FROM THE INVIOABILITY OF THE INDIVIDUAL TO THE PHILOSOPHICAL RATIONALE OF POSITIVE FREEDOM

Jakub Švec*

ABSTRACT

The ideology of liberalism is still relevant in the current political and philosophical discourse. However, through careful analysis, we find that liberalism, in the light of various influences, loses the status of a value ideology that is an equal partner to conservatism and socialism. Liberalism has become a prominent school of thought in family ideology, increasingly referring to economic and individualistic rationality. In our research, therefore, we seek to interpret one of the most important representatives of 20th century liberalism - John Rawls. Based on the analysis and our own interpretation, we try to prove that Rawls' work "A Theory of Justice" fundamentally changed the view of the individualistic form of liberalism and at the same time refutes the usual stereotypes about the mentioned ideology. In our study, we have tried to prove that Rawls' philosophy contains deeply social ideas and thus deviates from the tendentious and canonized notions of the non-social and individualistic conception of liberalism. The basic starting point for this statement is for us Rawls' recognition of the phenomenon of the "Natural Lottery" and its negative effects on the fate of individuals. We also present the authors' attitude to private property, which they do not consider inviolable

* Mgr. Jakub Švec pôsobí ako interný doktorand na Katedre filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: jakub.svec30@gmail.sk.

<https://doi.org/10.24040/politickevedy.2020.23.3.69-84>

¹ Článok vychádza v rámci projektu VEGA č. 1/0496/18 – Rôzne podoby chápania negatívnej slobody v súčasnej (liberálnej) politickej filozofii.

and unlimited. In conclusion, we explain that the dominance of personal freedom over the public interest is approved by the author, but only in the case of a society that does not suffer from social difficulties. Otherwise, progressive taxation is possible based on Rawls theory. It is this argument that still serves the basic argument for the left-wing spectrum in defending this policy. The present study also aims to show, that this turnover did not occur only in the philosophy of the author, but also in the works of philosophers such as J. S. Mill and J. Dewey, who formed the social branch of liberalism before J. Rawls. Despite the existence of earlier socially oriented works, we consider J. Rawls' arguments to have been accepted in the second half of the 20th century as a philosophical justification for the essence of building a welfare state. The works of J. Rawls still represent a set of arguments that cannot be neglected when considering social justice.

Key words: Liberalism, Individualism, Freedom, Capitalism, Socialism, Justice

Úvod

V rámci politickej filozofie patrí dielo **J. Rawlsa** "*A Theory of Justice*" k najvýznamnejším a najcitovanejším prácam sociálnej filozofie. Výrazne zmenilo dovedajšie postoje k sociálnej spravodlivosti, do politickej filozofie opäť prinavrátilo kontraktualizmus, poskytlo v zásade premyslenú a vyargumentovanú názorovú opozíciu k dovedy prevládajúcim utilitaristickým koncepciám spravodlivosti a v neposlednom rade položilo širšie základy pre rozvoj smeru, ktorý dnes nazývame sociálnym liberalizmom. V kontexte týchto tvrdení je potrebné dodať, že liberalizmus ponúkal silné sociálne myšlienky i pred vydaním predmetného diela, pričom máme na mysli predovšetkým závery **J. S. Milla** či **J. Deweyho**.² Autor svojim prelomovým dielom sociálny liberalizmus nezakladá v pravom slova zmysle, ale dodáva mu reálnejšie a aplikovateľnejšie kontúry. Vplyv práce výrazne prekonal hranice akademickej obce a nadviazal kontakt s reálnou politikou. Pri obhajobe sociálnych opatrení sú závery **J. Rawlsa** využívané dodnes a nebolo tomu inak ani pri presadzovaní progresívneho zdaňovania v roku 2012, kedy tieto myšlienky odzneli v pléne NR SR. Vysoká miera adaptability a akceptovateľnosti teórie spočíva vo fakte, že práca ponúka široký rámec úvah o filozofickom zdôvodnení prerozdeľovania za predpokladu zachovania autonómie a slobody jednotlivca v spoločnosti, čím sa výrazne líši od koncepcií, ktoré berú do úvahy súhrnný úžitok. Dielo vzniká na pozadí sporu

² Pozri tiež závery z autorových diel (Švec, 2019), (Švec, 2018), (Švec, 2016).

deontologického a konzekvencialistického prístupu v etike a filozofii. Kým **J. Rawls** a **R. Dworkin** ako predstavitelia prvej skupiny považujú ľudské práva za nescudziteľné, neprenosné a nevhodné pre kalkul, utilitaristická koncepcia hľadá predovšetkým na súhrnný spoločenský úžitok, v mene ktorého je možná diskusia o istej miere zasahovania do ľudských práv so zreteľom k zabezpečeniu blaha pre čo možno najväčšiu skupinu ľudí. V rámci cieľa štúdie, ktorým je predstavenie autorovej zmeny vo vnímaní nedotknuteľnosti slobody, resp. jej prvej generácie, vyvstáva otázka o konzistentnosti myšlienok **J. Rawlsa**. Na jednej strane filozof zastáva pozície absolútnych ľudských práv, na strane druhej autorova teória prichádza so záverom umožňujúcim redistribúciu, ktorá predpokladá zásah do príjmu resp. majetkových pomerov jednotlivcov. K súhlasu s takýmto prístupom dochádza prostredníctvom samotných jednotlivcov koncipujúcich spoločenskú zmluvu v priestore, kedy zúčastnení nevnímajú istú mieru zásahu do osobných slobôd (ľudských práv I. generácie) za neprijateľné narušenie vlastnej autonómie a tento proces vyhodnocujú ako férový. Autor sa však so zdanlivo nekonzistentným vzťahom medzi nedotknuteľnou osobnou slobodou jednotlivca a sociálnou spravodlivosťou, ktorá predpokladá isté obmedzenia, vysporiadal prostredníctvom kontraktualizmu. **Rawlsova** filozofia je výrazne ovplyvnená jeho ľavicovejším pohľadom k slobode a sociálnej spravodlivosti. Odlíšenie sociálnej vetvy liberalizmu od liberalizmu klasického spočíva v odmietaní ponechania diskusií o slobode v rovinách negatívnej slobody, a teda I. generácie ľudských práv. Motiváciou sociálneho liberalizmu je snaha o poskytnutie sociálnejšieho miesta v spoločnosti pre jednotlivca hľadiac i na jeho integráciu do kultúrneho a spoločenského života. Predmetný smer politickej filozofie vychádza zo skromnejších predpokladoch o schopnostiach resp. možnostiach jednotlivcov, ktorých úspech do veľkej miery determinuje to, čomu už **J. S. Mill** hovoril „*prírodná náhoda*“ a o sto rokov neskôr spopularizoval **J. Rawls** pod pojmom „*prírodná lotéria*.“ (Švec, 2018, s. 122) Vzhľadom na uvedené prichádza filozof s teóriou, ktorú nazýva „*Spravodlivosť ako férovosť*“. „*Podľa nej sú najrozumnejšie princípy spravodlivosti tie, ktoré môžu byť predmetom vzájomnej dohody osôb za férových podmienok*“ (Rawls, 2007, 11). Teória je založená na zmluvnej koncepcii, ktorá predpokladá súhlas všetkých, pričom pripúšťa sociálne, materiálne a príjmové nerovnosti, no len v prípade, že tie budú slúžiť k čo najväčšiemu prospechu najmenej zvýhodnených. Túto skupinu reprezentujú tzv. „*nezaslúžene nešťastní*“ jednotlivci, ktorí nie sú výhercami prírodnej lotérie a ich

prípadný nižší sociálny status či menší úspech v spoločnosti je silne determinovaný prírodnou náhodou, ktorú však nemôžu ovplyvniť. Dielom „*A Theory of Justice*“ autor úplne mení dovtedajší pohľad na spravodlivosť a férovosť a žiadna neskoršia práca zaoberajúca sa koncepciou spravodlivosti od tejto doby nie je napísaná bez toho, aby sa k tejto teórii nevyjadřila. Sociálni liberáli na čele s **J. Rawlsom** pochopili, že boj za čo najväčšiu mieru slobody je v povojnovej Európe neaktuálny pozostatok klasických, prísne individualistických liberálnych koncepcií, a že v tomto období je potrebné, naopak, usilovať sa skôr o ochranu pred neobmedzenou slobodou trhu a bezbrehej ekonomickej činnosti (Blaha, 2013), o ktorej písal už spomínaný **J. S. Mill**, predovšetkým v jeho posmrtno vydanéj monografii *Kapitoly o socializme*. Je potrebné dodať, že v podobnom duchu sa vyjadřoval i ďalší predchodca a velikánsociálnej vetvy liberalizmu **J. Dewey**, okrem iného i vyjadřením: „*Žiaden inteligentný pozorovateľ nemôže poprieť, že úpadok demokratických inštitúcií je produktom takého druhu politickej slobody, ktorá sa presadzovala a podporovala v mene maxima ekonomickej slobody a individua*“ (Dewey, 2001, s. 629; 630). Vzhľadom na uvedené presvedčenie autorov o tom, že historický boj liberalizmu za presadzovanie I. generácie ľudských práv je bez dostatočného sociálneho zabezpečenia jednotlivcov: „*Iba prázdny a formálnym gestom, ktoré nemožno nazývať liberalizmom, ale skôr libertarianizmom*“ (Blaha, 2013, s. 692), **Rawls** predkladá svoju koncepciu spravodlivosti, v rámci ktorej sa nevyhol konfliktu medzi osobnou slobodou a sociálnou spravodlivosťou. Napriek uvedenému tvrdíme, že predmetná teória patrí medzi najdôležitejšie a najaplikovateľnejšie zmluvné koncepcie, ktoré nám súčasná politická filozofia ponúka.

1 Od prírodnej lotérie k závoju nevedomosti

Rawlsova teória spravodlivosti pramení z presvedčenia, že: „*Prirodzené schopnosti, ktorými jednotlivci oplývajú, nie sú z hľadiska morálky ničím, čo by spoločenské normy malo viesť k tomu, aby daného človeka oceňovali viac ako iných*“ (Blaha, 2006, s.14). Ako ďalej tvrdí **L. Blaha**: „*Nemožno teda niekoho trestať za to, že nemá dostatok vrodenných schopností, hoci prejavuje možno aj väčšie úsilie napredovať v konkrétnej oblasti*“ (Blaha, 2009, s.215). **J. Rawls** odmieta odmeňovanie jednotlivcov na základe vrodenných schopností, ktoré si podľa neho nik morálne nezaslúži. Autor sa k problematike vyjadřuje i konkrétne: „*Naozaj si ľudia myslia, že si (morálne) zaslúžia, aby sa narodili viac obdarení*

ako ostatní? Myslia si, že si (morálne) zaslúžia, aby sa narodili skôr ako muž, a nie ako žena alebo naopak? Myslia si, že si zaslúžia aby sa narodili do bohatšej, a nie do chudobnejšej rodiny?" (Rawls, 2007, s. 122) Autor hovorí o morálne spravodlivej odmene, ktorá má vyplývať z intenzívneho precvičovania a zaškoľovania vlastných schopností a ktorá existuje na základe toho: „Že (jednotlivci) sa púšťajú do práce, aby prispeli k dobru druhých a aj k vlastnému dobru“ (Rawls, 2007, s. 123). Tento proces autor pomenúva i premysleným úsilím vôle či intencionálne vykonávanou činnosťou. Ak jednotlivci takto využívajú hoc ajsvoje nedokonalé danosti, sú zaslúžilí. Takýto prístup vystupuje v priamom protiklade k neoliberalným či libertariánskym koncepciám, ktoré (nezaslúžené) predispozície jednotlivcov nezohľadňujú. Autor však v argumentácii zachádza ešte ďalej tvrdením o distribúcií vrodenných schopností, ktorá predstavuje spoločný majetok. Predmetom spoločného majetku tak nie sú naše schopnosti, vrodené danosti a talenty, ale ich následná distribúcia. V opačnom prípade by sa teória dostala do rozporu so svojou pôvodnou ambíciou, a to nezasahovaním do osobnej integrity jednotlivca, ktorá je zahrnutá v prvom princípe (z dvoch) spravodlivosti. K tomuto momentu sa v predloženej štúdií ešte dostaneme pri objasňovaní zmeny postoja autora k uvedenej nedotknuteľnosti.

Motiváciou autora je dosiahnutie stavu, v ktorom sa zmluvné strany rozhodnú o férovom nastavení podmienok spolunažívania bez toho, aby o svojich predispozíciach a spoločenskom postavení vedeli. V opačnom prípade existuje riziko, že by výhody prameniace z dohody podmieňovali približovaním sa k ich vlastnému (charakterovému, vedomostnému, sociálnemu) profilu, o ktorom by pri koncipovaní mali vedomosť. Filozof predpokladá, že v situácií nevedomosti jednotlivci dôslednejšie zvažujú možnosť, že v reálnom svete sa najmenej zvýhodnenými stanú práve oni, nakoľko nepoznajú výsledok vlastnej prírodnej náhody. **J. Rawls** cieľi k vzniku dohody, ktorá v skratke hovorí o tom, že jednotlivci sú ochotní prijať existenciu sociálnych nerovností, ale len za predpokladu, že tie budú slúžiť k čo možno najväčšiemu prospechu najmenej zvýhodnených. V autorovej filozofii je takýto priestor pre koncipovanie dohody označovaný ako „*Veil of Ignorance*“ resp. „*Závoj nevedomosti*“.

1.1 Primárne dobrá a najzákladnejšia idea

„*Veil of Ignorance*“ predstavuje spolu s pojmom *prirodnej lotérie* najvýraznejší moment v diele **Rawlsa** a priamo súvisí s dvomi ideami³, konkrétne ideou pôvodnej pozície a ideou občanov ako slobodných a rovných osôb. Podľa autora musia byť tieto idey pri koncipovaní dohody za fiktívnym závojom nevyhnutne splnené kvôli najzákladnejšiemu ideálu, s ktorým autor pracuje – spoločnosti ako férového (slušného) systému kooperácie z jednej generácie na druhú, ku ktorej sa **J. Rawls** chce dopracovať. Niektoré idey sú v „*Teórii spravodlivosti*“ základnejšie ako ostatné – idea slušného systému kooperácie tvorí ústrednú organizujúcu ideu pri snahe autora rozvinúť politickú koncepciu spravodlivosti pre demokratické zriadenie. (Rawls, 2007) Vystáva teda otázka, ako takéto slušné podmienky spolupráce dosiahnuť?

„*Dôležité je, aby boli strany, ako racionálni zástupcovia, vedené k tomu istému súdu, pokiaľ ide o to, ktoré princípy prijať. To umožňuje dosiahnutie jednomyselného súhlasu. Závoj nevedomosti dosahuje tento cieľ tak, že strany obmedzuje na tú istú skupinu všeobecných faktov (...) a rovnaké informácie o všeobecných podmienkach v spoločnosti*“ (Rawls, 2007, s. 139). **J. Rawls** vylučuje príklady poriadku a dosiahnutia slušných podmienok na základe náboženskej či inej autority, spoločensky uznávanej (všeobecnej) hodnoty či „*prirodzeného zákona*“. Odpoveďou na otázku je práve už spomenutý kontraktualizmus – dohoda všetkých zainteresovaných osôb, ktorú uzavru za závojom nevedomosti v spomenutej pôvodnej pozícii. Táto pozícia však musí byť abstrahovaná od náhod ako črty a okolnosti osôb, čo má zaručiť rovnosť vyjednávajúcich. Tento priestor je, samozrejme, fiktívny a autor uvažuje o osobách za závojom ako o racionálnych bytostiach, pretože dokážu rozvážne zoradiť svoje konečné ciele. Závoj však neumožňuje jednotlivcom poznať ľudí, ktorých zastupujú (sú v nevedomosti), no princípy spravodlivosti, ktoré si majú zvoliť, musia predsa len z niečoho vychádzať, inak by nedošlo k dohode.

³ Autor Autor v diele opisuje viacero ideí ako napr. a) idea spoločnosti ako férového systému nadčasovej spoločenskej kooperácie; b) idea dobre usporiadanej spoločnosti; c) idea základnej štruktúry spoločnosti; d) idea občanov ako slobodných a rovných; e) idea pôvodnej pozície; f) idea verejného oprávnenia, g) idea uvážlivej rovnováhy h) idea prekrývajúceho sa konsenzu; i) idea verejného rozumu.

„Ak (zmluvné strany) nevedia nič o sebe, nevedia ani, po čom majú túžiť a čo má byť predmetom ich záujmu“ (Blaha, 2012, s. 202). Autor tento problém rieši zavedením tzv. primárneho dobra. Pokiaľ existuje zhoda na spoločnej požiadavke života v slobodnom a demokratickom zriadení, v ktorom podľa **J. Rawlsa** občania minimálne v tichosti chápu ducha demokratických inštitúcií, verejnú politickú kultúru či potrebu základných zákonov a ústavy (Rawls, 2007), nie je prípustné požadovať súhlas všetkých nad formou a obsahom zmluvy na základe jedného náboženstva, spoločnej zdieľanej tradície, kultúry alebo inej autority. Za závojom nevedomosti je tak nevyhnutné dožadovať sa takej dohody, ktorá vytvorí podmienky k dosahovaniu cieľov jednotlivcov a napĺňaniu individuálneho šťastia prostredníctvom primárneho **dobra** resp. čerpaním a zakladaním si na ňom.

J. Rawls hovorí, že ide o: „*Rôzne spoločenské podmienky a všestranné prostriedky, ktoré súvšeobecne potrebné, aby umožňovali občanom primerane rozvíjať a plne uplatňovať ich morálne sily a realizovať isté koncepcie dobra*“ (Rawls, 2007, s. 98). Zároveň počíta s tým, že akoracionálni aktéri sa za „*Veil of Ignorance*“ na takto formulovanom dobre dohodnú, nakoľko je najelementárnejšou zárukou ich plnohodnotného života v demokratickej spoločnosti, kde sú všetci slobodní a rovní.

Primárna forma dobra obsahuje:

- A. Základné práva a slobody: sloboda myslenia a svedomia.
- B. Sloboda pohybu a slobodná voľba zaberania miesta vzhľadom na rozmanité možnosti, pričom tieto možnosti umožňujú sledovať rôzne ciele a zefektívňovať rozhodnutia smerom k revízií a meniť ich.
- C. Moc a výsady úradov a pozície úradov a zodpovednosť.
- D. Príjem a bohatstvo sú chápané ako viacúčelové prostriedky všeobecne potrebné na dosiahnutie širokej škály cieľov, nech už sú akékoľvek.
- E. Spoločenské základy sebaúcty, ktoré sa chápu ako aspekty základných, spravidla dôležitých inštitúcií, pokiaľ majú mať občania vyvinutý zmysel svojej hodnoty ako ľudí a schopnosť sebaisto vylepšovať svoje ciele.

„Zavedením **primárnych foriem dobra** sa úplne mení dovtedajšie uvažovanie o koncipovaní spoločenskej zmluvy. Do príchodu tejto teórie sa autori zameriavali na výsledný stav či výsledný blahobyť pramenienci z dohody. **Tieto formy dobra** sú však len akýmsi všeobecným základom občanov demokratickej

a pluralitnej spoločnosti k napĺňaniu svojich túžob a šťastia. Sú teda východiskom pre dosahovanie občanmi chcených a už ich vlastných konkrétnych cieľov, pričom nemusí ísť spravidla o blahobyť či finančné zdroje“ (Švec, 2016, s. 53).

1.2 Problematika slobôd

Najdôležitejšou hodnotou pre ideológiu liberalizmu je sloboda. Z filozofického hľadiska je však plnohodnotne uchopiť slobodu mimoriadne náročné a najväčší spor v rámci liberalizmu vyplýva práve z odlišného nazerania na obsahovú stránku tejto hodnoty. Kľúčovou otázkou pre zadefinovanie rozdielu medzi sociálnou a individualistickou líniou liberalizmu zostáva preferencia negatívnej/pozitívnej - formálnej/účinnnej slobody. **J. Rawls** vo svojej teórii vychádza z rovnakého predpokladu, ako liberálni klasici. Sloboda individua má byť najvyššou prioritou pre spravodlivú a demokratickú spoločnosť. Sociálni liberáli však túto slobodu začali chápať v širšom kontexte práve kvôli tomu, že si uvedomovali negatívne vplyvy už zmienenej prírodnej lotérie. Pochopili, že jednoduchým deklarováním širokého spektra negatívnej/formálnej slobody síce zabezpečia jednotlivcovi garanciu nebránenia zo strany autority, avšak bez zábezpeky reálnych podmienok pre dosahovanie osobného šťastia. Problematika negatívnej a pozitívnej slobody spočíva vo fakte, že z pohľadu negatívnej slobody jednotlivcovi nikto nemôže diktovať, ktorý typ šiat má nosiť, na strane druhej mu ani nikto nevie garantovať, že si bude môcť zaobstarať typ šiat, ktorý sa mu páči. Tento nedostatok chápu sociálni liberáli ako ohrozenie vývoja a slobody jednotlivca, nakoľko mu chýba účinná sloboda, na základe ktorej môže z vlastnej vôle reálne uskutočňovať svoje túžby a prania. Nevyspytateľnosť prírodnej lotérie spôsobuje nezaslúžené benefity a postihy, ktoré majú silný vplyv na ďalší úspech v živote jednotlivca. V nedobre usporiadanej spoločnosti, za ktorú by **J. Rawls** určite označoval aj spoločnosť súčasnú, dochádza k stavu, kedy majú všetci jednotlivci rovnaké formálne slobody, no nemajú rovnaké podmienky na ich využívanie, pretože im chýba účinná sloboda. Tá môže spočívať v nedostatku fyzických daností, talentov, nadaní ale aj finančných prostriedkov. Kým predstavitelia klasického liberalizmu pokladajú širokú škálu formálnej slobody za dostačujúcu, sociálna línia liberalizmu cítila potrebu tento prístup zmeniť a poskytnúť tak liberalizmu istý sociálnejší či humánnejší rozmer, ktorý tejto ideológii zaistil aj istú argumentačnú základňu pred námietskami socialistov. Klasický liberalizmus nepokladá nedostatok vrozených talentov či zlé

sociálne prostredie za dôvod nedostatku slobody. Naopak, aj v zlých podmienkach vidí menné okolnosti, ktoré môžu vo svoj prospech ovplyvňovať jednotlivci. Pochopenie nedostatkov takéhoto konceptu slobody viedlo sociálnych liberálov v druhej polovici dvadsiateho storočia k otváraniu sociálnych tém a prehodnocovaniu konceptu dostatočnosti formálnej slobody pre plnohodnotný rozvoj jednotlivca v spoločnosti. Problematika pozitívnej a negatívnej slobody, ktorú načrtnol vo svojej slávnej eseji **I. Berlin** je zaiste rozsiahlejšia. Pre náš zámer je však prioritné načrtnutie zmienenej konfliktnej línie v rámci liberalizmu. Práve z odlišného chápania priority slobody vznikol a dodnes pretrváva uvedený spor vo vnútri tejto ideológie.

1.3 Priorita slobôd I. generácie (?)

V nadväznosti na predošlú podkapitolu predkladáme aplikáciu sporu negatívnej a pozitívnej slobody do teórie J. Rawlsa. **J. Rawls** sa, rovnako ako jeho predchodcovia, v diele dostáva do očakávaného sporu kvôli výsledku dohody za *závojom nevedomosti*, ktorý legitimizuje redistribúciu uplatňovanú štátnou mocou. Takáto politika však nutne predpokladá istú mieru zasahovania štátnych orgánov do negatívnych slobôd jednotlivcov, resp. do ľudských práv I. generácie, ktoré občanom garantujú tzv. slobody od vyššej autority. Filozofia **J. Rawlsa** ako predstaviteľa liberalizmu sa v tomto stupni argumentácie môže javiť ako neuskutočniteľná. Na jednej strane registrujeme očakávania pre potvrdenie liberálnych pozícií spojených s nemožnosťou kalkulovať s osobnou slobodou občanov (obsahujúcou ich príjmy a majetok), na strane druhej autor svojim sociálnejším náhľadom na spravodlivosť vytvára dopyt po vyrovnanejšom rozdelení statkov v spoločnosti na základe pevne stanovenej normy, ktorá však nemá narúšať prvú (liberálnu) motiváciu. V rámci diela dochádza k tradičnému konfliktu medzi tzv. účinnou/pozitívnou slobodou „na niečo“ a formálnou/negatívnou slobodou „od niečoho“. Ich odlišnosť spočíva v tom, že: „Rozdiely medzi našou mocou či schopnosťou jednať určitým spôsobom a jednoduchým nezasahovaním do nášho konania. To, že nám niekto nezakazuje niečo robiť ešte neznamená, že to robiť môžeme. Sme slobodní – pretože nám v tom nikto nebráni? Alebo nie sme slobodní – nakoľko nám chýba potrebné schopnosti?“ (Swift, 2001, s. 61). Pozitívne práva a slobody sa teda nutne týkajú nedostatkových statkov, pričom vyjadrujú právo jednotlivca na istý druh

partikulárneho dobra. Právo negatívne spočíva vo fakte, že nie sme súčasťou nejakej (nechcenej) aktivity či požiadavky. (Fabre, 1988)

K uvedenej problematike slobôd zaujíma **J. Rawls** v kapitole o prioritách základných slobôd jednoznačné stanovisko: „*Žiadna základná sloboda nie je absolútna. V konkrétnych prípadoch sa tieto slobody môžu dostať do rozporu, a preto ich požiadavky sa musia upraviť tak, aby tvorili jednu koherentnú schému slobôd*“ (Rawls, 2007, s.164). Autor sa v diele snaží obhájiť potrebu oboch náhľadov na slobodu, pričom verí, že ich najzákladnejšie prvky sú ochotní akceptovať racionálni aktéri koncipovania spoločenskej zmluvy. **J. Rawls** opätovne potvrdzuje úlohu filozofického diplomata, keď dominanciu neprisuduje jednému druhu slobôd, ale hovorí o: „*Celkovej schéme slobôd (ktorá má mať prioritu), no prioritu nebudeme mať dovtedy, kým nebude mať každá zo základných slobôd fundamentálny význam a nebude taká, že sa jej, pokiaľ to nebude nevyhnutné, nemôžeme spreneveriť*“ (Rawls, 2007, s. 164).

1.4 Problematika lexikálneho usporiadania princípov spravodlivosti

Autor sa síce snaží upraviť vzťah medzi pozitívnu a negatívnou slobodou rovnomerne, v hlavnom výstupe práce v podobe dvoch bodov spravodlivosti, na ktorých sa jednotlivci za závojom dohodnú, dochádza k ich lexikálnemu usporiadaniu, kedy autor pripisuje prvému bodu prioritu nad druhým. Dva body spravodlivosti konkrétne hovoria o tom, že:

- a. Každý človek má nepochybniteľný nárok na celkom adekvátnu schému rovnakých základných slobôd, pričom táto schéma je zlučiteľná s rovnakou schémou slobôd pre všetkých;
- b. Spoločenské a ekonomické nerovnosti by mali spĺňať dve podmienky: prvú, že by sa mali viazať na úrady a pozície prístupné pre všetkých za podmienok férovej rovnosti príležitostí, a druhú, že by mali byť čo najviac na prospech najmenej zvýhodnených členov spoločnosti.

Prvý bod spravodlivosti, v skratke obsahujúci súbor klasických liberálnych slobôd zhrnutých v I. generácii ľudských práv, má podľa filozofa prioritu pred bodom druhým – bodom, ktorý umožňuje v spoločnosti aplikovanie autorovho slávneho princípu diferencie. Najmenej zvýhodnení majú byť v prípade nerovnosti bohatstva a postavenia na tom v reálnom svete za závojom lepšie,

než by boli v stave úplnej rovnosti resp. nerovnosť je vo svete prípustná, no len za predpokladu, že je podmienená (redistribúciou) k čo najväčšiemu prospechu najmenej zvýhodnených. Táto dohodnutá zásada však môže byť na základe priority prvého bodu výrazne nefunkčná. Vysvetlenie spočíva vo fakte, že **J. Rawls** patrí do skupiny obhajcov deontologickej etiky, a teda neodcudziteľných ľudských práv, medzi ktorými sú samozrejme i práva na osobné vlastníctvo, príjem a pod., ktoré nemôžu byť predmetom kalkulu. Akým spôsobom je teda možné obhájiť redistribúciu a zároveň prioritu negatívnych slobôd v rámci autorovej filozofie? **J. Rawls** zaraďuje do prvého princípu spravodlivosti len osobné vlastníctvo. Vlastníctvo iného charakteru, napr. vlastníctvo výrobných prostriedkov, môže redistribúcií podliehať. Autorove dielo hovorí v tejto súvislosti len o práve na vlastnenie úžitkových predmetov (Blaha, 2012), čím opäť elegantne vykľučkovalo z potenciálnych slepých uličiek filozofickej argumentácie. Osobné vlastníctvo umožňuje jedincovi zachovávať sebaúctu a zabezpečuje ho po materiálnej stránke. Naopak, **J. Rawls** vylučuje, že k základným právam jednotlivca patrí právo na vlastnenie výrobných a prírodných (spoločných) prostriedkov. Z vlastníctva vylučuje konkrétne:

- a. *Právo na súkromné vlastníctvo prírodných zdrojov a všeobecne výrobných prostriedkov, vrátane práva na akvizíciu a dedičstvo.*
- b. *právo na vlastníctvo, ktoré by zahŕňalo rovnaké právo podielu na kontrole tých výrobných zdrojov, ktoré majú byť spoločenským, a nie súkromným vlastníctvom“ (Rawls, 2007, s. 178).*

Táto argumentácia výrazne rozširuje legitímne možnosti redistribúcie, nakoľko tá sa môže vzťahovať na širokú paletu statkov, ktoré, napriek autorovej teórii, existujú v rámci ekonomicko-politického zriadenia v súkromných rukách. O to viac prekvapuje, že diskusia o ďalších možnostiach redistribúcie, resp. o rozšírení objektov redistribúcie týmto vyhranením autora nekončí. V úvode štúdie sme naznačili, že argumenty filozofa odzneli pri presadzovaní zákona o progresívnej dani z príjmu v NR SR v roku 2012. Zdá sa však, že na takú činnosť na základe **Rawlsovej** teórie stále nemáme právo, pretože princíp diferencie obsiahnutý v druhom bode je podriadený prvému princípu liberálnych slobôd, ktoré stoja nad ním a to aj po abstrahovaní práva na vlastníctvo výrobných prostriedkov či prírodných zdrojov – mzda jednotlivcov je totiž pevne zakotvená v autorovom prvom princípe spravodlivosti. Na základe nasledujúcej

argumentácie však tvrdíme, že i k takémuto obmedzeniu môže dôjsť na základe autorovej filozofie bez toho, že by sme sa snažili o jej účelovú dezinterpretáciu.

1.5 V mene dobre usporiadanej spoločnosti

Obhájiť vertikálnu redistribúciu prostredníctvom progresívneho zdaňovania príjmu jednotlivcov cez priamy zásah do I. generácie slobôd predstavuje náročnejší, no nie nevyhnutne nereálny cieľ i v rámci predmetného diela. V tomto prípade je však nutné zamerať sa na autorov koncept dobre usporiadanej spoločnosti, ktorú chápe ako spoločnosť účinne regulovanú verejnou koncepciou spravodlivosti. Takéto usporiadanie úzko súvisí s **Rawlsovým** ideálom spoločnosti ako férového systému kooperácie, ktorý charakterizuje nasledovne:

- a. Spoločnosť, v ktorej každý prijíma rovnakú politickú koncepciu spravodlivosti, pričom aj ostatní ju prijímajú.
- b. Spoločnosť, v ktorej spôsob, ktorým spoločenské a politické inštitúcie vytvárajú systém kooperácie, je verejne známy, alebo ľudia sú presvedčení, že táto kooperácia spĺňa princípy spravodlivosti.
- c. Spoločnosť, kde majú občania bežný, skutočný zmysel pre spravodlivosť, t. j. ten, ktorý im umožňuje porozumieť a uplatňovať verejne uznávané princípy (Rawls, 2007).

Podľa slov samotného autora je: „*Myšlienka dobre usporiadanej spoločnosti nepochybne veľmi dôležitou idealizáciou*“ (Rawls, 2007, s. 32). Avšak, takúto dobre usporiadanú spoločnosť pokladáme len za istý liberálny ideál, kde sú otázky chudoby a zlých sociálnych podmienok do značnej miery vyriešené (Blaha, 2001). **Rawls** v kapitole o dobre usporiadanej spoločnosti deklaruje: „*Politická koncepcia spravodlivosti, ktorá nedokáže naplniť túto verejnú úlohu, (mysliac tým dobre usporiadanú spoločnosť), musí byť, zdá sa, istým spôsobom vážne chybná*“ (Rawls, 2007, s. 32). „*Pokiaľ teda Rawls hovorí o lexikálnom usporiadaní oboch princípov len v prípade dobre usporiadanej spoločnosti, ktorú kladie niekam do, povedzme, ďalekej hypotetickej budúcnosti, potom toto usporiadanie neplatí, ak sa dotýka spoločnosti usporiadanej nie dobre, teda súčasnej. Táto domnienka je celkom oprávnená, veď samotný Rawls hovorí o problematike materiálneho zabezpečenia ako o záležitosti, ktorá je už v jeho dobre usporiadanej spoločnosti vyriešená, a to celkom určite nekorešponduje so súčasnou realitou*“ (Blaha, 2001). Na základe uvedených úvah máme za to, že

nadradenosť prvého princípu nad druhým v súčasnej spoločnosti na základe **Rawlovej** teórie (dočasne) stráca svoju platnosť, nakoľko dnešná miera sociálnej nerovnosti (nespravodlivosti) je pre nás nezlučiteľná s ideálnym stavom dobre usporiadanej spoločnosti. Lexikálne usporiadanie dvoch princípov spravodlivosti stráca platnosť za situácie, kedy však stále platí autorom navrhovaná spoločenská zmluva, umožňujúca redistribúciu statkov k čo možno najväčšiemu prospechu najmenej zvýhodnených za podmienok zachovania férovosti.

1.6 Rawlsov odkaz v kontexte doby a politickej praxe

Odkaz filozofie **J. Rawlsa** nestráca na význame ani v súčasnosti. Naopak, v kontexte pokračujúcej deideologizácie, depolitizácie a racionalizácie liberalizmu je dôležité, aby sme tento hodnotový prúd hodnotili s dostatočným nadhľadom a popri širokej palete individuálnych výhod, ktoré ponúka, neprehliadali jeho úskalia. Poukazujeme na fakt, že súčasná predstava o liberalizme je v mnohom zidealizovaná a neúplná. Liberalizmus nepredstavuje výlučne hodnoty individualizmu, neobmedzeného vlastníctva a nezasahovania štátu do osobnej integrity. Bolo by však chybou pripisovať **J. Rawlsovi** jedinú a úplnú zásluhu v procese obohatenia liberalizmu o svoju sociálnu vetvu. Ako sme v texte už uviedli, autor v mnohom rozvíja už skôr definované pojmy ako prírodná lotéria či nedotknuteľnosť neobmedzeného súkromného vlastníctva, s ktorými pracoval už **J. S. Mill**. Rawlsov prínos spočíva skôr v zasadení týchto pojmov do ustálenej teórie, na základe ktorej je možné hovoriť o spravodlivosti, a na základe ktorej je možné argumentovať v prospech sociálnych opatrení bez toho, aby sme museli byť automaticky obvinení z ideologickej vyhranenosti. Napriek tomu je autor dodnes kritizovaný predovšetkým z libertariánskych, neoliberalných a klasicko liberálnych pozícií za istý druh zrady liberálnych individuálnych hodnôt, ktoré bránia jednotlivca pred mocou autority. V rámci uvedených revízií kľúčových pojmov je pochopiteľné, že pre zmienené klasické prúdy liberalizmu môže byť teória **Rawlsa** istým spôsobom problematická, nakoľko otvára diskusiu v rámci liberalizmu k možnostiam zásahov štátu do osobných slobôd, a to aj so zreteľom na verejné blaho. Záujem spoločnosti je v prípade klasického liberalizmu skôr prekážkou a obmedzením, ako cieľom, ktorý hodno nasledovať (aj) prostredníctvom obetovania časti autonómie jednotlivca.

Z nášho hľadiska treba však k odkazu **J. Rawlsa** pristupovať pozitívne. Jeho dielo síce sociálny liberalizmus nezaložilo ale výrazne spopularizovalo. V rámci liberalizmu došlo k istej forme sociálnej obrody tejto ideológie a podľa nášho názoru tento proces zabezpečil prežitie ideológie a jej relevantnosti ako takej, vzhľadom k predpokladu, že rýdzo individualistickú formu klasického liberalizmu pokladáme v súčasnej spoločnosti za neudržateľnú. Kým je pre predstaviteľov klasického liberalizmu **J. Rawls** trójskym koňom liberalizmu, pre socialistov predstavuje jeho filozofia legitimizáciu ich ideí.

Záver

J. Rawls ako sociálny filozof liberalizmu mení pohľad na (sociálnu) spravodlivosť, ktorá sa do druhej polovice 20. storočia hodnotila predovšetkým cez prizmu užitočnosti a súhrnného úžitku (utilitarizmus), resp. nedotknuteľnosti prvej generácie ľudských práv, ktorá pre dosahovanie (sociálnej) spravodlivosti nemôže byť obetovaná (libertarianizmus). Zdanlivo argumentačne nerealistickú úlohu zosúladenia nedotknuteľnosti osobnej slobody a napĺňania sociálnej rovnosti dosahuje znovu zavedením kontraktualizmu do filozofie. Rozhodujúci moment v autorovej filozofii však zohrávajú okolnosti, v ktorých sa spoločenská zmluva koncipuje, a síce v priestore, v ktorom sú jednotliví aktéri oprostení od znalostí o svojom výsledku prírodnej lotérie, čo ich núti k zvažovaniu možností prijateľných aj pre najmenej zvýhodnených jednotlivcov spoločnosti, nakoľko netušia, či za závojom nimi nie sú práve oni.

Štúdia mala ambíciu poukázať na autorovu zmenu v chápaní slobody – **J. Rawls** sa slobodu nesnaží kategorizovať do dvoch skupín po vzore **I. Berlina**, ale hovorí o celkovej schéme základných slobôd, čím sa pokúša o zlúčenie najpodstatnejších prvkov oboch skupín. Filozof v celom diele pomerne úspešne manévruje medzi prísnyim individualizmom liberálnej filozofickej tradície a sociálnymi požiadavkami voči filozofii predmetnej doby na strane druhej. Výsledok tkvie vo vylúčení vlastníctva výrobných prostriedkov i prírodných zdrojov z možností súkromného vlastníctva a zároveň umožnení použitia týchto statkov k redistribúcií.

J. Rawls svojím ideálom o dobre usporiadanej spoločnosti, fungujúcej na základe systémovej kooperácie z generácie na generáciu, otvára dvere i ďalšiemu stupňu redistribúcie, ktorá siaha i do negatívnych slobôd jednotlivca. Lexikálne usporiadanie princípov spravodlivosti podľa autorovej teórie stráca

svoje opodstatnenie v priestore, kde idea dobre usporiadanej spoločnosti – teda spoločnosti, kde do veľkej miery sociálne problémy neexistujú, nie je realitou. Filozofia **J. Rawlsa** v sebe kombinuje prísne individualistické koncepcie, ktoré sú však podmienené viacerými premennými faktormi. Pokiaľ nie sú splnené, autorove dielo pripúšťa isté narušenie pôvodnej idey.

A Theory of Justice nemožno považovať za dielo, ktoré by zrádzalo tradičné piliere liberalizmu a individualizmu. Naopak, **J. Rawls** dal svojim najvplyvnejším dielom ideológií liberalizmu sociálnejší, humánnejší rozmer, prostredníctvom ktorého obohacuje liberalizmus o argumentácie, ktorých absencia mu bola historicky vyčítaná.

Literatúra:

- BLAHA, Ľ. 2006. *Sociálna spravodlivosť a identita*. Bratislava: VEDA, 2006. 164. str. ISBN 80-224-0891-3
- BLAHA, Ľ. 2012. *Späť k Marxovi?* Bratislava: VEDA, 2012. 526. str. ISBN 978-80-224-1077-9
- BLAHA, Ľ. 2001. Rawls a socializmus. In: *Nové slovo*. Dostupné na internete: <<http://www.noveslovo.sk/node/36345>> [cit. 2020.26.08]
- BLAHA, Ľ. 2013. John Rawls a Robert Nozick: návrat zmluvných teórií. In: Novosád, F., Smreková, D. (eds.) 2013. *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram, 2013. 797. str. ISBN 978-80-8101-679-0
- DEWEY, J. 2001. *Rekonštrukcia liberalizmu*. Bratislava: Kalligram, 2001. 680. str. ISBN 978-80-7149-281-8
- FABRE, C. 1998. *Ústavní zakotvení sociálních práv*. Praha: Filosofie, 2004. 38. str. ISBN 80-7007-195-8
- MILL, J. S.. 2005. *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kalligram, 2005. 883. str. ISBN 80-7149-783-5
- RAWLS, J. 1971. *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava: Kalligram, 2007. 336. str. ISBN 80-8071-499-11-0
- SWIFT, A. 2008. *Politická filozofie*. Praha: Portál, 2005. 190. str. ISBN 80-7178-859-7

- ŠVEC, J. 2019. Liberalizmus ako sociálna doktrína v kontexte myšlienok Johna Deweyho. In: Dědová, M., Halászová, I., Lopatková, Z. (eds.): *DoctorandumDies*. Trnava: FF TU, IX. ročník vedeckej konferencie doktorandov DoctorandumDies, 2019, s. 23-28. ISBN 978-80-568-0389-9
- ŠVEC, J. 2016. Prečo sociálny štát? In: Eštok, G., Szabariová, G., Béreš, M. (eds.): *Výzvy a riziká spoločnosti v 21. storočí*. Košice: FF UPJŠ, V. ročník Košických politologických dialógov, 2016, s. 45-60. ISBN 978-80-8152-616-9
- ŠVEC, J. 2018. Liberalizmus ako sociálna doktrína v kontexte myšlienok J. S. Milla. In: FRANO, P., JAKÚBEKOVÁ, M., TAKÁČ, P. (eds.): *LOQUERE II*. Trnava: FF UCM, II. ročník študentskej konferencie LOQUERE, 2018, s. 120-126. ISBN 978-80-8105-933-9